РЕЗЮМЕ. В этой статье речь идет об акустике в эпоху обновления современной кино и телеиндустрии.

SUMMARY. This article discusses acoustics in the era of modernization in the modern film and television industry.

BIBLIOGRAFIYA HÁM MÁDENIYAT

QORAQALPOG‘ISTONDA KUTUBXONALAR FONDINING SHAKLLANISHI TARIXIDAN

Aytimova Dilbar Aymuratovna – katta o‘qituvchisi
O‘zbekiston davlat san’at va madaniyat instituti Nukus filiali

Tayanch so‘zlar: Qoraqalpog‘iston, kutubxona, ilmiy kutubxona, olimlar, ilmiy izlanishlar.
Ключевые слова: Каракалпакстан, библиотека, научная библиотека, ученые, научные исследования.
Key words: Karakalpakstan, library, scientific library, scientists, scientific research.

Har bir mamlakat ta’lim, ma’naviyat va ma’rifat sohasida jiddiy islohotlarni olib bormas ekan, rivojlanish va yuksalishda ortda qolib ketaveradi. Albatta, bu jarayon bir-ikki kunda emas, yillar davomida tizimga solinadi, sayqallanadi. Mamlakatimizda yuzaga kelayotgan bugungi zamonaviy talab va istaklardan kelib chiqsak, davlatimizning har bir hududida madaniy, ma’naviy-axloqiy qadriyatlarni saqlab qolishga qaratilgan yangicha chora-tadbirlar jadallik bilan amalga oshirilayotganiga guvoh bo‘lamiz. Ayniqsa, kutubxonalar faoliyatini tizimli ravishda tartibga solish, undagi ilmiy va badiiy adabiyotlarni chuqur tadqiq qilish, olimlar va ilmiy tadqiqotchilar faoliyatini o‘rganish bugungi kundagi muhim vazifalardan biri bo‘lib qolmoqda.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 7-iyundagi “O‘zbekiston Respublikasi aholisiga axborot-kutubxona xizmati ko‘rsatishni yanada takomillashtirish to‘g‘risida”gi 4354-son Qarorida yurtimizda axborot-kutubxona sohasini rivojlantirish Konsepsiyasi ishlab chiqilib, kutubxonalarda saqlanayotgan milliy madaniy merosni asrab-avaylash va boyitish, axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini keng joriy etish hisobiga axborot-kutubxona muassasalari faoliyatini tashkil etishni takomillashtirish ustuvor vazifalardan biri sifatida belgilandi. Xususan, Qoraqalpog‘iston Respublikasida kutubxona tarmoqlarini yanada takomillashtirish, ma’naviy-ahloqiy qadriyatlarni saqlab qolishga yo‘naltirilgan prinsipial yangi axborot markazlarini barpo etish zarurati ta’kidlandi. Shuningdek, aholini yanada kengroq va tizimli axborot bilan ta’minlash uchun zarur shart-sharoitlar yaratish choralari qayd etildi[1]. Ushbu maqolada Qoraqalpog‘iston Respublikasida dastlabki va hozirda ham faoliyat olib borayotgan kutubxonalarning shakllanishi va rivojlanish tarixi, faoliyati, unda saqlanayotgan adabiyotlarning olimlar faoliyatidagi o‘rni xususida to‘xtalib o‘tiladi. Ma’lumki, Qoraqalpog‘iston Respublikasi o‘zining boy o‘tmishi, milliy madaniyati, o‘ziga xos urf-odatlari bilan dunyo ahlini birdek qiziqtirib keladi. Bu esa ko‘plab ilmiy tadqiqotlar olib borilishida o‘z aksini topadi. 1925-1930-yillari Qoraqalpog‘istonda arxiv hujjatlarini to‘plash va o‘rganish, ayniqsa, kutubxonalardagi ilmiy manbalarni tadqiq qilish ishlari boshlangan. O‘sha yillari olim va ilmiy izlanuvchilar tomonidan turli tadqiqotlar olib borilib, qoraqalpoq xalqining ko‘p asrlik merosi va tarixiga oid manbalar to‘plana boshlandi. Masalan, 1920-yilning ikkinchi yarmida ilmiy etnografiya instituti xodimi G.Shuls, 1926-1930-yillarda sharqshunos olim E.S.Malov boshchiligidagi guruhlar qizg‘in faoliyat olib borishdi [2]. Shuningdek, sobiq Ittifoq Fanlar akademiyasi Sharqshunoslik instituti tomonidan ko‘plab ilmiy ishlar olib borildi va 1932-yilda institut qoshida akademik A.N.Samoylovich, professorlar N.N.Palmov, P.P.Ivanov, A.I.Pono-marev, S.N.Chernovlar boshchiligida olimlar ilmiy izlanishlar olib borishdi.

Tarixchilarni qoraqalpoqlar tarixiga oid monografik va jurnal adabiyotlari bilan tanishtirish maqsadida qisqacha bibliografiya ishlab chiqilgan. Bunda A.N.Samoylovich guruhi tomonidan olib borilgan tadqiqotlar qoraqalpoqlar tarixini yozishga asos bo‘lib xizmat qilgan[3]. 1933-1944-yillarda Respublikaning shimoliy viloyatlarida tarixiy-folklor mutaxassisi A.A.So-kolov boshchiligidagi Qoraqalpoq ilmiy-tadqiqot institutining ekspeditsiyasi olib borildi. Shu o‘rinda, Respublikada yirik kutubxonalar tashkil etilib, ular keyinchalik ilmiy-tadqiqot jarayon-

larini oʻzida mujassamlashtirgan muhim ilmiy obyektlarga aylanib borgan. Respublikadagi kutubxona filiallari XIX asrning 90-yillarida takomillashtirilgan Toʻrtkoʻl (Petro Aleksandrovsk) shahar kutubxonasiga aylandi[4]. Uning birinchi kitob fondi odamlarning oʻz kutubxonalaridan olib kelgan kitoblari hisobiga yaratilgan. Mahalliy aholi mazkur kutuxonaning fondini koʻpaytirishga katta hissa qoʻshganlar. 1907- yilning 7-martida u "Shahar xalq kutubxonasi" rasmiy maqomini olgan. Toʻrtkoʻl (Petro Aleksandrovsk) shahar obodonlashtirish yigʻilishida uning nizomi tasdiqlanib, 41 xodimdan iborat komissiya saylandi. Kutubxona shahar aholisiga oʻz kitoblari, gazeta va jurnallaridan foydalanish huquqini taklif qildi. Kutubxona mablagʻi va kutubxona xodimlariga oylik shahar soliqlaridan, ayrim abonent toʻlovlari hisobidan, odamlarning xayriyalaridan shakllangan. Nizomga koʻra, kutubxona aʼzolari va abonentlari barcha jinsdagi shaxslar boʻlishi mumkin, voyaga yetmaganlar, taʼlim muassasalari oʻquvchilari, kam taʼminlangan va iroda erkinligi sud tomonidan cheklangan shaxslar bundan mustasno edi. 1912-yilda kutubxona fondi jurnallar bilan birga 3300 nomdan iborat edi. Kutubxona ochilganidan 100 kun oʻtib, unga 697 kishi kelib, uyda oʻqish uchun 2032 jild adabiyot olgan.1916-yilda barcha oʻquv yurtlari boʻlimlarida jami 1647 ta kitob boʻlgan. 1919-yil aprel oyida ishchi va soldat deputatlari kengashida kutubxonani va yirik ishlab chiqarish korxonalari egalaridan milliylashtirish uchun komissiya tuzildi. May oyida Toʻrtkoʻldagi Novikova shaxsiy kutubxonasi, sobiq podshoh maʼmuriyati kutubxonasi va boshqa toʻplangan kitoblar komissiya tomonidan milliylashtirildi. Shahar kutubxonasi negizida Toʻrtkul xalq (keyinroq Xorazm Respublikasi) kutubxonasi sifatida qayta tashkil etilgan, kutubxonada yetti mingdan ortiq kitob va boshqa turdagi nashrlar mavjud edi.

XX asrning 20-yillarida Qoraqalpogʻiston hududidagi shaharlarda kutubxona filiallari, klublar koʻpaydi. Qishloq va ovullarda maktablar, oʻquv zallari tashkil etildi[5]. 1921-yilda ularning soni: choyxonalar oltita; oʻquv zali sakkiztaga yetgani hududda madaniyat va kitobxonlikning oʻsishi kuzatilganini anglatadi. Oradan 7 yil oʻtib, choyxonalar soni 13 taga, kutubxonalar soni toʻqqiztaga yetgani ham bu boradagi rivojlanish asta-sekinlik bilan amalga oshganidan dalolat beradi. 1933-yilda 43 ta kutubxona, 41 ta choyxona, 71 ta oʻquv zali qayd etilgani hamda 1940-yilda respublikada 195 ta kutubxona roʻyxatga olingani oʻsish surʼati keskin ortganidan darak beradi. Urushdan keyingi yillarda Oʻzbekiston boʻyicha 1774 ta kutubxona faoliyat yuritgan boʻlsa, shulardan 176 tasi Qoraqalpogʻiston hududiga toʻgʻri keladi. Bundan tashqari, 1 ta respublika miqyosida, 16 ta tuman va shahar, 6 ta qishloq, 2 ta bolalar kutubxonalari fuqarolarga xizmat koʻrsatgani jamiyatda ilmiy-maʼrifiy muhit darajasi past boʻlmaganligini koʻrsatadi. Qoraqalpogʻistonda mavjud barcha kitoblar adadini yillar kesimida quyidagi diagrammada yaqqol koʻrish mumkin. Shu oʻrinda, Respublikada turli yoʻnalishlarda ilmiy izlanishlar olib borilishi, yosh tadqiqotchilarning manbalar bilan ishlash ehtiyoji oshib borishi, umuman, jamiyat hayotida maʼnaviy-maʼrifiy bilimlarga boʻlgan talabning ortishida kutubxonalarning taʼsiri katta boʻldi. Quyida ularning ayrimlari haqida maʼlumotlar toʻplandi.

Qoraqalpogʻiston Respublikasi Respublika kutubxonasi 1936-yili Toʻrtkoʻl (Petro Aleksandrovsk)da shahar kutubxonasi negizida tashkil etilgan. Dastlab kutubxona fondi 30480 nusxani tashkil etgan. Shu yili kutubxona Nukus shahriga koʻchirilgan va Respublika kutubxonasiga aylantirilgan. 1941-yilga kelib kitob fondi 31046 nusxani tashkil etgan. Ahamiyatlisi, kutubxonada "Qizil Qoraqalpogʻiston"dan to hozirgi kunga qadar 1941-yildan beri saqlanayotgan 586 nomdagi mahalliy gazeta-jurnallar, XIX asrga oid 200 ga yaqin nodir adabiyotlar mavjud[6]. Mazkur bosma nashrlar arxivi tadqiqotchilarga oʻz ilmiy izlnishlarini olib borishda ishonchli manba sifatida xizmat qilib kelmoqda. Oʻrta Osiyo tarixi va adabiyotiga oid nashrlardan, jumladan, Ibn Sinoning "Tib qonunlari" (XVII asr), Alisher Navoiy, Firdavsiy, Berdaq, Ajiniyoz, "Qirq qiz" asarlaridan foydalanmoqda. "Alpomish", "Bahodir", "Edige" dostonlari, qomuslar, koʻp jildli asarlar, tarixiy materiallar kitob fondining chin maʼnodagi boyligi sanaladi. Kutubxona "Kitob saqlash", "Toʻplash va qayta ishlash", "Kitobxonlarga xizmat koʻrsatish", "Ilmiy-metodik", "Bibliografik maʼlumot berish", "Huquqiy axborot boʻlimlari" hamda Oʻlkashunoslik, Chet el adabiyotlari, Kitob almashish, Depozitar saqlash shoʻbalaridan iborat. Qoraqalpogʻiston Respublikaning yana bir tarixiy kutubxonalaridan biri boʻlgan Respublika bolalar kutubxonasi 1962-yilda shahar bolalar kutubxonasi negizida tashkil etilgan. Ushbu kutubxonaning ochilishi natijasida bolalar adabiyotlarini jamlash, ularni yosh kitobxonlar eʼtiboriga havola qilish, bu turdagi adabiyotlar tadqiqini olib borish zarurati tugʻildi. Dastlab kutubxona fondi 2 ming nusxadan iborat boʻlgan boʻlsa, 1965-yilga kelib, bu raqam 33234 nusxaga yetgan. Respublikada faoliyat olib borayotgan

zamonaviy tipdagi kutubxonalarning asosi – shubhasiz yuqorida sanab o‘tilgan tarixiy ilm maskanlari ekanini unutmaslik kerak. Ularning borgan sari resurs bazalari boyitilib, xizmat qamrovi kengayib borayotganini alohida ta’kidlash lozim. O‘zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi Qoraqalpog‘iston bo‘limining fundamental kutubxonasi – respublikadagi asosiy va bosh ilmiy kutubxona sanaladi. Mazkur kutubxona Amudaryoning quyi oqimidagi mahalliy va xorijiy adabiyotlar, davriy nashrlar, qo‘lyozma va ilk bosma kitoblarning eng yirik kitob jamg‘armasi hisoblanadi. Ilmiy kutubxona 1931-yilda o‘sha paytdagi Avtonom Respublikada Qoraqalpoq kompleks ilmiy-tadqiqot institutining tashkil etilishi munosabati bilan ilmiy markaz sifatida shakllantirilgan.

Mustaqillik davriga qadar mazkur kutubxona Qoraqalpog‘istonda ilmiy izlanishlar olib borgan olimlar va tadqiqotchilar uchun asosiy va birlamchi manba sifatida xizmat qilgan. 1992-yildan ilmiy kutubxona O‘zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi Qoraqalpog‘iston bo‘limining fundamental kutubxonasiga aylantirildi. Kutubxonaning kitob fondi o‘ndan ortiq tildagi, jumladan, qoraqalpoq, o‘zbek, qozoq, tatar, turkman, qirg‘iz, oltoy, ozarbayjon, uyg‘ur, arab, fors, ingliz, nemis, polyak va boshqa tillardagi kitoblarni qamrab olgan.

O‘zbekiston Respublikasi Fanlar Akademiyasi Qoraqalpog’iston bo‘limi Fundamental kutubxonasi 126861 nusxa kitob fondiga ega bo‘lib, unda 30dan ortiq tillarda axborot resurslari va hujjatlar saqlanmoqda. Kitob fondining tarkibi dissertatsiyalar, avtoreferatlar, ilmiy hisobotlar, qo‘lyozma manbalar, litografik nashrlar, mikrofilmlar, ekranga proektsiyalash uchun tayyorlangan shaffof fotosuratlar, gazeta-jurnallarning yillik to‘plamlari, slaydlar, geografik xaritalar, milliy naqshlar eskizlari, fotoreproduktsiyalar, ilmiy va badiiy adabiyotlar, audio-kasetalar, kompakt-disklar hamda elektron resurslardan tashkil topgan. Kutubxonada saqlanayotgan turkiy xalqlarning madaniy tarixiga oid arab yozuvida qayd etilgan arab, fors va turkiy tillardagi qulyozmalar, toshbosma nashrlar, shuningdek, qoraqalpoq og’zaki ijodi, yozma adabiyoti na’munalaridan tashkil topgan hujjatlar asosida kutubxonaning qo‘lyozmalar fondi 2005-yilda noyob obyektlar tarkibiga kiritildi.

Kutubxonada “Qo‘lyozmalar fondi”, “Shaxsiy kollektsiyalar fondi”, “Avtoreferatlar fondi”, “Dissertatsiyalar fondi”, ”Kitob-almashuv fondi”, “Jurnallar fondi”, ”Gazetalar fondi”, “Ilmiy hisobotlar fondi”, “Mikrofilm va slaydlar fond”lari tashkil qilingan. Shuningdek har hil davrlarda tushirilgan rasmlar fondi ham mavjud. Kitob fondida ilmiy va badiiy nashrlardan tashqari dunyoning qo‘lyozma fondlari analogida yo‘q nodir qo‘lyozmalar, respublikamiz hududida amalga oshirilgan arxeologik va folklor ekspeditsiyalari davrida yozib olingan va ilmiy xodimlar tomonidan yig’ib olingan katta ilmiy ahamiyatga ega yozma manbalar ham mavjud. Hozirgi kunda mazkur fondta 3783 nusxa qo‘lyozma manbalar, 1628 nusxa noyob nodir nashrlar saqlanmoqda. O‘zbekiston Respublikasi Fanlar Akademiyasi Qoraqalpog‘iston bo‘limi shu kunga qadar nafaqat davlatimiz balki dunyo ilm-fan rivojiga o‘z hissasini qo‘shgan olimlarni tarbiyalab chiqargan. Tabiiyki, ularning yaratgan ilmiy maktabi va ilmiy ishlari aks ettirilgan nashrlarsiz bugungi ilmiy jarayonni ko‘z oldimizga keltirish qiyin. Fundamental kutubxona fondida saqlanayotgan axborot resurslar negizida “noyob nashrlar”, “nodir qo‘lyozmalar”, “majburiy nusxalar”, ”avtoreferatlar”, O‘zbekiston Respublikasi Fanlar Akademiyasi Qoraqalpog‘iston bo‘limi axborotnomasi jurnali, akademiklar, fan doktorlari hamda fan nomzodlarining ilmiy asarlari raqamlashtirilib, ilmiy-ta’limiy ma’lumotlar bazalari yaratilmoqda.

Xulosa qilib aytganda, olimlarimiz yaratgan ilmiy meroslarni yanada chuqurroq o‘rganishda kutubxonalarning o‘rni beqiyosdir. Mazkur ilmiy ma’lumotlar bazasi va tarixiy manbayi hisoblangan dastlabki kutubxonalar tadqiqotchilarning axborot olish va bilimini mustahkamlashda muhim vosita bo‘lib xizmat qiladi. Biz yuqoridagi tahlillarimizga suyanib, Qoraqalpog‘istondagi dastlabki kutubxonalar jamiyatimizning rivojiga ta’sir ko‘rsatuvchi asosiy maskanlar ekanligini alohida ta’kidlab o‘tishimiz joizdir. Mazkur kutubxonalarning shakllanishi va rivojlanish tarixidan keltirilgan manbalarni har tamonlama yanada o‘rganish ilm-fanimizning barcha javhalari taraqqiyotiga katta hissa qo‘shadi. Chunki barcha olim-u ziyolilar o‘zlarining ilmiy ishlarini amalga oshirishda birinchi navbatda kutubxonalardan foydalanib, samarali ilmiy izlanishlar olib borganligini alohida ta’kidlash o‘rinlidir. “Bizning havas qilsa arziydigan buyuk tariximiz bor. Havas qilsa arziydigan ulug‘ ajdodlarimiz bor. Havas qilsa arziydigan beqiyos boyliklarimiz bor”-degan edi Prezidentimiz. Kutubxonalar ham xalqimizning beqiyos moddiy va ma’naviy boyligi hisoblanadi. Shunday ekan, bunday tabarruk maskanlarning tarixini o‘rganish har doim olimlar oldidagi dolzarb va eng asosiy vazifa sifatida qolaveradi.

Adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi. Qarang: https://lex.uz/docs/. (National database of legislation of the Republic of Uzbekistan. See: https://lex.uz/docs/)

2. Самойлович А. Материалы по истории каракалпаков. Москва Издательство Академии наук СССР. 1935. 299 с. (Samoilovich A .. Materials on the history of Karakalpakov. Moscow Publishing House of the USSR Academy of Sciences. 1935. 299 p)

3. Qoraqalpog‘iston Respublikasi Axborot kutubxona markazining rasmiy veb-sayti ma’lumotlari. Qarang: http://www.nukusibc.uz. (Information on the official website of the Information Library Center of the Republic of Karakalpakstan. See: http://www.nukusibc.uz)

4. Реймбаев, Р. Этапы развития библиотечного дела в Каракалпакстане// – Нукус. КГУ. 2020. – 289 с (212-214 б). (Reimbaev, R. Stages of development of library business in Karakalpakstan // - Nukus. KarSU. 2020.-289 p (212-214 p)

5. Qilichboyev O. O‘zbekistonning yirik kutubxonalari. Alisher Navoiy nomidagi O‘zbekiston Milliy kutubxonasi nashriyoti. – Toshkent. 2004. 100 b. (Kilichbaev O. Large libraries of Uzbekistan. Publishing House of the National Library of Uzbekistan named after Alisher Navoi. - Tashkent. 2004. 100 p.)

6. O‘zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi Qoraqalpog‘iston bo‘limining rasmiy veb-sayti. Qarang: https://aknuk.uz/library.html. (Official Website of the Karakalpak branch of the Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan. See: https://aknuk.uz/library.html)

7. Aytimova U. The main library of the Karakalpak branch of the Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan is the number of digitization and solutions to book funds, scientific works. Conf. - Tashkent: “Fan ziyosi” 2022. 295 .- (89-95).

REZYUME. Kutubxonalar faoliyatini tizimli ravishda tartibga solish, ulardagi ilmiy va badiiy adabiyotlarni boyitish, chuqur tadqiq qilish jamiyatda ma’naviy va ma’rifiy soha rivojlanishiga asos bo‘ladi. Ilmiy kutubxonalar faoliyati esa, xususan, ilmiy soha taraqqiyotiga poydevor bo‘ladi. Tadqiqotda Qoraqalpog‘iston Respublikasidagi dastlabki kutubxonalar tarixi va rivojlanish bosqichlari o‘rganilgan. Ularning tarkibiga oid manbalarni keltirish orqali faoliyatiga ilmiy baho berilgan. Mazkur maqola ana shunday ilk kutubxonalarning olimlar ilmiy izlanishlarini olib borishidagi o‘rni yoritib berilganligi bilan shu yo‘nalishda qilingan boshqa tadqiqotlardan ajralib turadi.

РЮЗЕМЕ. Систематическое регулирование библиотечной деятельности, обогащение в ней научной и художественной литературы и их углубленные исследования являются основой роста духовно- просветительской сферы в обществе. Деятельность первых библиотек, в частности, является фундаментом для развития научной сферы. В исследовании изучены история и этапы развития первых библиотек в Республике Каракалпакстан. Данная статья отличается от других исследований в этом направлении тем, что освещает роль таких научных библиотек в проведении научных исследований учеными.

SUMMARY. The systematic regulation of library activities, the enrichment of scientific and fiction literature in it and their in- depth research are the basis for the growth of the spiritual and educational sphere in society. The activity of scientific libraries, in particular, is the foundation for the development of the scientific sphere. The study explores the history and stages of development of first libraries in the Republic of Karakalpakstan. This article differs from other studies in this direction in that it highlights the role of such first libraries in the conduct of scientists’ researches.